

**«Дьокуускай куорат» куораттаабы уокуругун
Муниципальной бюджет оскуола иннинээби
үөрэбин тэрилтэтэ
«Обону сайыннарар киин - «Мичээр» 82 №-дээх оҕо саада»**

Аптаах сиэл оонньуулар

(төрөспүттэргэ, иитээччилэргэ аналлаах босуобуйа)

Хомуйан, айан онордулар:

**Жерготова Аида Иннокентьевна- иитээччи
Васильева Марианна Ивановна- иитээччи
Иннокентьева Наталья Федоровна- логопед-
учуутал**

Дьокуускай 2020 сыл

Кирии тыл

Сылгы ийтиитэ-Саха сириин тыһыс, тымныы айылҕалаах дойдутугар олохсуйбут өбүгэлэрбит төрүт дьарыктарынан буолар. Саха сылгыта аҕыс ыйдаах томороон тымныыга аһаҕас халлаан анныгар хаһан, аһаан сылдьан, төрүүр-ууһуур тулуурдаах ураты тыыннаах. Айылҕа анаан айбыт тулуурдаах сылгыта өбүгэлэрбит олохторугар олус улахан суолталаах буолан киниэхэ сүгүүрүэй Дьөһөгөй Айыы танаралаахпыт. Ол иһин сылгыны таптаан, ытыктаан Дьөһөгөй оҕото дииллэр. Кини Айыыттан бэриллибит сыспай сиэллээх саха сылгыта мииниллэр мингэ, көлүллэр көлө, ас-танас,эмп-томп буолан саханы саха дэтэн баччаҕа аҕаллаҕа.

Өбүгэлэрбит сылгы сиэлиттэн, кутуругуттан араас эгэлгэ оноһуктары, киэргэллэри, туттар тэриллэри онороллоро. Түүтүттэн, сиэлиттэн хатан онорбут танастара сылаас, сымнаҕас буолан сылааһынан угуттаан эмтиир, тымныыттан харыстыыр. Сиэлтэн, кылтан быалары,ситиилэри хаталлара, өрөллөрө: ынах быата, туос иһити тигэргэ ситии, салама ыйыырга аналлаах ситии быа, кылтан хаптаҕай быа арааһын. Ону таһынан атаһа танаһыгар угарга “угунньулары”, дэйбири, олбохтору, харысхал бэлиэлэри, сөрүө арааһын, сэлээппэни, булт тэриллэрин (илим, мунха, куйуур, кыл хамыйах,сүүр) оҕолорго оонньуур мээчиктэри онороллоро.

Билинни бириэмэҕэ норуот маастардара ордук сылгы кутуругуттан, сиэлиттэн дьиэҕэ- уокка туттуллар харысхаллары, оноһук арааһын сиэдэрэйдик онороллор. Биирдиилээн ырыаһыттар, үнкүү бөлөхтөрө тупсаҕайдык танастарын сиэлинэн киэргэтэллэр.Дьөһөгөй оҕото барахсан, аан дойду үгүс , элбэх сылгыларыттан ураты, былыргыттан билиннэ диэри сүдү суолтатын сүтэрбэккэ кэлбит саха норуотун баайа, киэн туттунуута буолар. Хас биирдии аныгы ыалга өбүгэбит олоҕун саната турар сиэл харысхаллар, кыл дэйбиридэр араас оноһуктар бааллара кэрэхсэтэр, үөрдэр. Оҕолорбут төрөөбүт дойдулары, айылҕаларын таптыы, өбүгэлэрин олохторун билэ улааталларыгар олохпут быстыспат ситимэ буолар .Онтон уһуйаанна сахалыы эйгэни тэрийэн, иитии-үөрэтии уобаластарынан сиэлинэн араас дыкти, оҕо болҕомтотун тардар, сайыннарар, эрчийэр оонньуурдары онорон туһаныахха сөп.

Аныгы олох тэтимнээх хардыытын кытары тэннэ оҕолорбут сайдаллар, улааталлар ол гынан баран сылтан сыл ахсын саналара улам мөлтөөн ийэрэ харахха быраҕыллар.Үгүс оҕо дорҕоону сатаан санарбат буолуута олохпут сайдыытын биир көстүүтүнэн буолла. Олох сайдан оҕолорбут оонньуурдара эмиэ уларыйда, компьютер, телефон, планшет о.д.а. аныгы техниканан уһун күнү быһа саната суох олон оонньуулар ол түмүгэр оҕолорбут:

- * дорҕоону уларытан,сымнатан этэллэр;
- * дорҕоону көтүтэллэр;
- * тыл сүһүөбүн уларыталлар;
- * этиини сатаан онорботтор;
- * нууччалыы,сахалыы буккуйан сангараллар;

Педагогической номуука дуоктара, бэрэпиэссэрэ Е.А.Аркин суруйарынан, «оҕо айаһын иһинээҕи уорганнарын былчыннара үөскүүр күүрүүтэ күүһэ мөлтөх буолан сэниэтэ суохтар, уостара учугэйдик ыпсыбаттар, тыла улахан,

көнтөрүк буолан учугэйдик кэлэн-баран биэрбэт, онтон куолаһын былчыннара улахан киһитээбэр үс төгүл кылгастар». Ол иһин үгүс оҕо үһүгэр диэри дорҕоону санарыта чуолкайа суох буолар. Ону учуонайдар оҕо үс сааһыгар диэри тус сайдытын уратытынан быһааран этэллэр. Онтон үс сааһын кэнниттэн оҕо дорҕооннору чуолкайа суохтук санарар буоллабына болҕомтоҕо ылыллан анал дьарыктаныылар барыахтаахтар. Оҕо тарбахтарын хамсаныта тылын сайдытын кытта ыкса сибээстээх, төһөнөн тарбахтара имигэстик хамсаналлар да санарар уорганнарын үлэтэ имигэс буолар. Кыракый оҕо тарбахтарын хамсатан ооньуу ис хоһоонун көрдөрө-көрдөрө санардабына ордук үөрэр, астынар, дуоһуя ооньуур. Санарар уорганнары уонна тарбах хамсаныыларын ооньуунан тэннэ дьүөрэлээн эрчийи нөнүө, оҕо сатаан санарбат дорҕооннорун сыһа көннөрүөххэ сөп. Оҕо тылын, санарар санатын эрчийэргэ олус көдүүстээх ооньууларынан сиэлтэн оноһуллубут тыллаах, хамсаныылаах тарбах ооньуурдара буолаллар.

Тарбах бытархай былчыннарын эрчийиигэ “Аптаал сиэл ооньуурдар ооньуулар” босуобуйаны иитээччилэргэ, логопедтарга, төрөппүттэргэ анаан онордубут. Босуобуйаҕа өбүгэлэрбит төрүт дьарыктарын салгы сайыннаран, саналы тыыннаан сиэлинэн онорбут ооньууларбыт киирдилэр. Сиэлтэн оноһуллубут ооньуурдар тас көрүннэринэн, оноһууларынан уратылаах буоланнар оҕолор ордук солумсутан үөрэ-көтө ооньуулар.

Сиэл ооньуурдар ооньууларын онорууга Фгүөс биэс уобаластарыгар тирэҕирдибит, ол курдук:

- Оҕо билиитин-көрүүтүн сайыннары- тулалыыр эйгэни кытта билиһиннэриигэ, өбүгэлэрбит олохторун-дьаһахтарын, үлэтин-хамнаһын, дьиэбэ туттар-тэриллэрин, иһиттэрин-хомуостарын, бултка туттар тэриллэрин, сиэри-туому, олонхону билиһиннэрэр, ооньуу араас көрүнүн билэр, ооньуур.
- Оҕо тылын сайыннары-норуот уус-уран айымньыларыгар, өс хоһооннор, тыл саппааһын байытар, олонхо олуктара, тэттик хоһооннор.
- Оҕо этин-сиинин сайыннары- илии-атах бөдөн уонна бытархай былчыннарын имигэстик хамсанар сатабылларын сайыннары, сөпкө тыыныыга, эти-хааны хатарыыга, тыллаах хамсаныылаах, күрэхтэһиилээх, эти-сиини эрчийэр илбийиилэр.
- Оҕо кэрэни өйдүүр дьобуруун сайыннары- фольклору, муусуканы кытта сибээстээн, ойуулаан-дьүһүннээн көрөн араас оноһуктары оноруу, кэрэни өйдүүргэ, айар кутун арыян, өнү-дьүһүнү арааран, дьобуруун сайыннары.
- Киһи-аймах эйгэтигэр киирэн оҕо сайдыта, дьоннуун алтыһыта, бодоруһуута- оҕолор ооньууга бэйэ-бэйэлэрин кытта кэпсэтэн, быһаарсан, сүбэлэһэн биир санааҕа кэлиилэригэр уһуйар ооньуулар киирдилэр.

Сиэлтэн оноһуллубут ооньуурдар ооньуулар биэс хайысхага арахсаллар:

1. Имигэстик хамсатан тарбахпытын эрчийиэх

- “Биһилэхтэр”
- “Ким түргэний?”

- “Футболистар”
 - “Сиэл оѳуруолары тиһии”
 - “Дорѳоон суола”
 - «Тимэхтэри тигэбит»
2. Өбүгэбит үгэһин, сиэрин-туомун билиэххэ
 - “Сахалы иһиттэри киэргэт”
 - “Ат сүүрдүүтэ”
 - «Кусчуттар»
 - «Саха кыһын киэргэлэ-симэбэ»
 3. Олонхону билиэххэ, оонньоохха, таптыахха
 - “Уһун суһуоѳу өрүү”
 - “Ким түргэнник Туйаарыма Куоѳа тийийэй?”
 - “Ким түргэнник Үрүн Уоланна тийийэй?”
 - “Сонор”
 - “Уот Уһутаакыттан куот”
 4. Сүүрүөххэ-көтүөххэ, чэгиэн-чэбдик буолуохха
 - «Тэйиэккэлиир мээчик»
 - «Аптаах мээчик»
 - «Сиэл мээчик оонньоулара»
 - «Хатыылаах суол»
 - «Эмтээх үтүлүк»
 - «Силлиэ»
 - “Кумаар”
 - “Буурѳа”
 5. Толкуйдуохха- айыахха- оноруохха
 - «Аптаах ситии быа»
 - «Төгүрүктэри сааһылаа, айаннын онор»
 - «Өннөөх көбүөр»
 - «Хайысханы таба буллар»
 - «Тугу баѳараргын онор»
 - “Оһуордар”
 - “Ахсаанын ааѳабыт”

Оонньоу сүрүн сыалынан буолар: оѳолорго өбүгэлэрбит олохторун туһунан өйдөбүлү биэри, тылларын саппааһын байыты, эти-сиини чэбдигирдэн тарбах бытархай былчыннарын сайыннары, олонхо баай тылыгар уһуйан сиэри-туому билэргэ уһуйуу.

Оонньоу иитэр- үөрэтэр суолтата, соруктара

1. Өбүгэлэрбит олохторун-дьаһахтарын, дьарыктарын, сиэри-туому, олонхо дьоруойдарын оонньоу нөнгө билиһиннэрэр, олонхо олуктарын үөрэтэн сахалы дорѳооннорго тылларын эрчийэр, тыл суолтатын биллэрэр, тылларын саппааһын байытар.
2. Оѳо толкуйдуур дьоѳурун сайыннарар, хайысханы билиигэ, улаатан – кыччаан иһэр ахсаан үөрүйэбэр үөрэтэр, тарбаѳын бытархан былчыннын сайыннарар.

3. Хоһоон тыллаах оонньуулар эти –сиини чэбдигирдэргэ, илбийиигэ, сөпкө тыыныыга эрчийэллэр.
4. Оонньуу көмөтүнэн ойуулаан-дьүһүннээн көрөн онгорорго, өннөрү араарарга, саха иһиттэрин, оһуорун-мандарын ,кыыс оҕо киэргэлин симэҕин билсэллэр,кэрэни кэрэхсииргэ үөрэнэллэр.
5. Бэйэ-бэйэҕэ болҕомтолоох сыһыанна, эйэлээх , тулуурдаах буоларга,оонньуу араас түгэниттэн сатаан тахсарга уһуйуллаллар.

Бу босуобуйа төрөшпүт дьиэтигэр, иитээччи, логопед уһууаанна мөлтөхтүк санарар оҕолору сиэлтэн оноһуллубут оонньуурдар нөнүө сайыннарарыгар, эрчийэригэр аналлаах көмө матырыйаал буолар. Оонньуулары оҕо иллэн кэмигэр биирдиилээн, бөлөбүнэн дьарыкка кэрэхсэбиллээх түгэн да быһыытынан туһаныхха сөп. Сахалы тыллаах, оонньуулаах эйгэҕэ итиллибит оҕо дьин сахалы өйүнэн элбэҕи айыа, тутуо ,оноруо турдаҕа.

Тыллаах ,хамсаныылаах сиэл оонньуурдар оонньууларынан оонньоутуу түмүгэр, оҕо тарбахтарын бытархай былчыннара,санарар уорганнарын кытта тэннэ эрчиллэн имигэстик хамсыыр буоларыгар төһүү күүс буолуо.Олонхо олуоктарын үөрэтэн сахалы дорҕооннору сөпкө санарарыгар, өбүгэлэрин олохторун,үгэстэрин ,сиэри-туому билиигэ уһуйуо.Сөпкө тыыныыга ,этин – сиинин чэбдигирдэ, бэйэтин көрүнэ үөрэнэригэр иитиэ. Билиитин-көрүүтүн төрүт сахалы тылларынан байытан өйүн эрчийэригэр тирэх буолуо.

“Тылбытын сүтэрдибит да, омук быһыытынан симэлийэбит. Онон тылбытын харыстыыр ,өрө тутар, ыччаппытыгар тылга тапталы иитэр туһугар баар ньыманы барытын туһаныхтаахпыт.Тыл боппуруоһа- тыыннаах буолуу эбэтэр сиртэн симэлийи боппуруоһа.Бу биһиги омук быһыытынан уратыбыт буолар”- диэн этэр норуот эмчитэ Кобякова Федора Иннокентьевна- Эдьий Дора. Онтон Б.Ф.Неустроев- Мандар Уус маннык эппиттээх:”Сахалы куттаах-сүрдээх, тыллаах-өстөөх, өйдөөх-санаалаах, айылгылаах, уйулҕалаах оҕо эрэ улахан омуктар саба бүрүүкүүр сабыдыалларыгар туруулаһыаҕа”. Онон сахалы баай тылбыт-өспүт салгыы көлүөнэттэн көлүөнэҕэ бэриллэн ,үүнэ-сайда турарын туһугар кэнчээри ыччаппытын ,кэскиллэрбитин үөрэтэ, уһууа сылдыаххайын.

Оонньууга туттуллуон сөптөөх өс хоһоонноро:

Кулгаах ырааҕы истэр, харах чугаһы көрөр.

Кус быһый, ат бөҕө.

Сатабыллаах саһыл саҕалаах.

Саха сахатынан кэрэ.

Сүрэҕэ суох сүүс сүбэлээх.

Уол оҕо биир күн ат өрөбөтүгэр, биир күн ат үрдүгэр.

Үчүгэй майгын - көтөр кынатын.

Үтүө ат биир кымньыылаах, үтүө киһи биир тыллаах

Тарбаххынан тал, сөмүйэҕинэн сүүмэрдээ.

Тылтан тыл тахсар, санаттан сана тахсар.

Ат сүүрдэҕинэ ыт хаалбат, көҕөн көттөбүнэ чөркөй хаалбат.

Илии хамнаатаҕына айах хамныыр.

Күн аайы эбиллибэт билии көбүрүүр.
Күн сири сырдатар, үөрэх - киһини.
Кэрдиэн иннинэ кээмэйдээ, быһыан иннинэ былааннаа.
Олоруохтааҕар онорор ордук.
Отонноотоххо онгоойук туолар.
Сүгэ кыайбатаҕын сүбэ кыайар.
Сүрэбэ суох сүүс сүбэлээх.
Туттуон иннинэ толкуйдаа, кэрдиэн иннинэ кэмнээ.
Үлэ үксэ, тыл аҕыйаҕа үчүгэй.
Үөрэх баар - бараммат баай.
Эрдэ турбут чыычаах тумсун соттор, хойутаан турбут - хараҕын хастар.
Уол оҕо дьоллоох, соноҕос ат соргулаах.
Үтүө тыл - дьол.
Үтүө киһи үгүс доҕордоох.
Тиэтэйии - алҕас атаһа.
Ким сағалыыр – ол бүтэриэхтээх.
Сатаабаты үөрэт, билбэти өйдөт.
Сүгэ кыайбатаҕын сүбэ кыайар.

Кыл-сиэл оноһуктар

Кыл-сиэл оноһуктары оноруу ньымалара саха омук өр сылларга ильдэ кэлбит сыаннаһа, культурата буолар. Билигин сорохтор кылы уонна сиэли арааран билбэттэр. Кыл диэн сылгы кутуругун уһун түүтэ ааттанар. Оттон сиэл сылгы баттаҕын, арҕаһын уһун сымнаҕас түүтэ буолар. Күһүнүн идэһэ буолбут сылгы сиэлин, кутуругун ылаллар.

Оттон ылыллыбыт кылы- сиэли бэлэмнээн баран:

- Үчүгэйдик сууйаллар, эрэиинэ бэрчээккэ кэтэн баран итии ууга кыра-кыра чөмөх гынан сууйулар, 4-5 ууга сайҕылар. Сууйан баран сиэли-кылы чараас гына быаҕа ыйаталаан, уутун сүүрдэ куурдулар. Сууйуллубут сиэли-кылы сууйан баран үчүгэйдик салгылатылар, ыраас танас мөһөөччүккэ харайаллар.
- Сууйуллубут түү тардар, чиниир, арыта-сыата суураллар, дьүһүнэ көстөн кэлэр. Сууйарга 23-25 кыраадыс сылаас уунан, мыыланан, шампунунан тутталлар.
- Өңүнэн-дьүһүнүнэн наардылар.
- Таһырдыа кун уотугар тутар ордук. Үөн-көйүүр сыммыта өлөр, салгын сыттанар, оттон дьиэбэ киллэрэллэр.

• Быалары, ситиилэри хатыы

- Быалары, ситиилэри хатарга бэлэмнээһин 4 түһүмэхтэн турар.
- **1 түһүмэх**
- Тыытыы. Биир тутум кылы эбэтэр сиэли ылан ханас илиигэр тутаҕын уонна уна илиигинэн биир -биир сыыйаҕын. Тыытыллыбыт түү көпсөркөй буолар. Элбэҕи биридэ тартахха сүүмэбинэн туһэр. Оччоҕо ситии хаачыстыбата мөлтүүр
- **2 түһүмэх**
- Нарыылааһын. (бастааһын)

- Тыгытыллыбыт кылы-сиэли икки илиигинэн бобо тутан аны-аны тардабын. Хаста да хатыланар. Кыл-сиэл уһунуттан арыый да уһун, сааһыламмыт, нарыыламмыт суон сүүмэх буолар.
- **3 түһүмэх**
- Утахтары оноруу. Нарыыламмыт кылтан сөп буолар суумэхтэри икки илиин ытыһынан эрийэ –эрийэ биир сиргэ сааһылаан уурабын. Хатарга араас ньымалары тутталлар:
 - -илиин ытыстарынан имэрийэн
 - -ньылбэккэ эбэтэр сотоҕо имэрийэн хатыы,
 - -эрэһиинэҕэ кыһарыйан хатыы.
- **4. түһүмэх**
- Ситиини илиинэн хатарга бу курдук гыналлар: икки бэлэмнэммит утахтары ылан икки уһугун эрбэх уонна сөмүйэ төбөтүнэн ытыска холбуу тутан баран, икки аны уурабын уонна утаҕы имэрийэр курдук уна илиигинэн куускэ баттаан бэйэн диэки тардабын. Ытыскын илитэ-илитэ хатарга утаҕын куоппат. Ситии хатыллыбыт көстүүтэ күн эргиирин хоту тахсар.
- Ситии биир-икки үөстээх, эриэн буолар. Биир үөстээх ситиинэн сун сөрүө, гобелен онороллор. Икки үөстээҕинэн быа арааһын хаталлар. Кылтан -сиэлтэн хатыы арааһа элбэх. Анаардас утах өрүү буолбат. 3, 4,6 үөһүнэн таналайдыы өрүүнэн дьахтар, эр киһи сэлээппэтэ, ыаҕайа, дэйбиир, быа онороллор.Өнө биир тэн эбэтэр эриэн буолаллар.

Өрүүлэр араастара:

1. **Үс утахтан суһуохтуу өрүү.** Эрдэттэн бэлэмнэммит үс тэн утаҕы ылан суһуохтуу өрөбүн.
2. **Түөрт утахтан хаптаҕай гына өрүү.** Түөрт утахтан хаптаҕай гына уна илиигэр баар төрдүс утаҕы бастакы утах үрдүнэн, ол иннинэ бастакы утах иккис утах аннынан кэлэн үһүс утах үрдүгэр ууруллар. Төрдүс утах иккис утах аннынан киирэн үһүс утах үрдүнэн барар.
3. **Түөрт утахтан төгүрүк гына өрүү.** Маннык өрөргө икки хара аннынан икки үрүн утаҕы хардары тутан утаҕын.
4. **Түөрт утахтан суһуохтуу таналай ойуунан өрүү.** Түөрт тэн утаҕы ылан икки үрүнү, онтон икки хараны үрүт-үрдүгэр уурабын. Ойуута «таналай ойуу» дэнэр.
5. **Бизс утахтан төгүрүк гына өрүү.** Бу эмиэ түөрт утахтан хаптаҕай гына өрүүгэ маарынныыр. Икки ойбоһос утахтары нөнүө-манаа илдьэн холбуу өрөбүн.
6. **Алта утахтан хаптаҕай гына өрүү.** Түөрт утахтан өрүүгэ маарынныыр, утаҕын ахсаана эрэ элбэх.
7. **Абыс утахтан түөрт кырыылаах гына өрүү.** Сахаларга кылынан-сиэлинэн оноһуктарга абыс утаҕынан өрүү мунутуур чыпчааллара.

Быа хатыытын хаамыыта

1. Быаны хатыы сылгы сиэлин, кыл саппайын сууйан куурдан баран , тыыты диэнтэн сафаланар. Түүтэх-түүтэх сылдыар түүнү дэлби кыра (абыах ахсааннаах) гына тарбах төбөтүнэн көппөх курдук буолуор диэри араартыытын.

2. Бастыыргар ити тыыптыт түүтэх-түүтэх сиэлгиттэн тутум кэринин илиигэр сөп гына ыланнын икки төбөтүттэн сыыйыта тардан ыла-ыла, төттүрү-таары төбөлөрүнэн холбуу тутатын. Оччоҕо бу сиэлин баһа-атаҕа булкуллан, биир кэлимсэ дьаарыстаах буолар.

3. Утахтары онорорго сүүмэхтэри бастаммыт сиэлтэн сыыйан ылан кыракый сиэли ньилбэккэр уһаты тардан синньэтэ ууран баран ытыскынан кыратык уунан сиигирдэ-сиигирдэ имэрийэ анһаат, эрийэ тутаттыытын. Ити ытыскынан тобуккар эбэтэр быа хатар тэрилгэр халтарыппакка утаххын биир тэнник эрийэрин наадатыгар сиигирдэбин. Утахтар туох быаҕа ананалларынан көрөн синньигэс да, суон да буолаллар.

4. Бастакы сафаланыытыгар сүүмэхтэммит утахтары бүк тутан укталы сафалыыр үчүгэй. Утахтары онортоон баран олору уһаты бастарынан баттаһыннары ууран салбыы-салбыы, иккилиини холбуу тутан, сыһыаран утахтары ньилбэккэр эбэтэр станокка ытыскынан аала анһан хатабын. Манна укталаах өттүгүн ханас илиигэр, уна өттүгэр ньилбэккэр эбэтэр станокка хатар икки аһы сылдыар утахтарын уурабын уонна сымнаҕастык утахтары ытыскынан аала астахха укталаах өттүн хатыллан тахсар.

5. Икки утабынан хатыллыбыт быаҕа үһүс утабы холбуу хатыллар. Оччоҕо быа олус дьиппиз, кытаанах, үс үөстээх буолар.

6. Быаны сөптөөх устатынан хатан бүттэххэ, синньэтэн бүтэриллэр уонна төбөтүн түмэн кэбиһэллэр. Быаны хатан баран сиэл чорбойор бытаахытын түптэ уотугар, төлөнгө охсон сиэтиллэр. Оччоҕо модьу буолар.

2-3 эбэтэр итинтэн да элбэх синньигэс араас өгнөөх быалары холбуу, кэккэлиин ууран сулары, холун быаларын ойбоһуттан анһан тигиллэр. Ойуу таһаарарга хара, манан, эриэнни хатыллыбыт быалары тутталлар. Эриэн быа хара, манан утахтары хобуу хатартан тахсар.

Таналай ойууну таһаарарга икки эриэн быаны утарыта ууран тигиллэр. Манна хатыллыбыт быа эриэнэ утарыта түбэһиэхтээх. Ол аата анаар быабын хатаргар, биир быабынааһар иккискин утары анһан хатабын. Оччоҕо эрэ таналай ойуу тахсар. Биир диэки эрдэһиннээх быалартан таналай тахсыбат.

Тоноҕос эриэн диэн-көннөрү эриэн быаны ааттанар. (Павлова З.Е. “Кыл-сиэл” кинигэтиттэн ылылынна)

Сиэлтэн оонньуурдары оноруу ньымалара

1. “Сиэл мээчик”

Сиэлтэн мээчиги онорууга сууйуллубут сиэлтэн кыра сүүмэҕи ылан тарбах төбөтүнэн көппөх буолуор диэри тыытан араартыбыт. Кыра иһиккэ ортотунан уу кутабыт онно кыра хаһаайыстыбаннай мыыланы угабыт. Мыыла ууга суураллыбытын кэннэ көппөх сиэлбитин мыылалаах уунан инчэтэ-инчэтэ ытыспыт иһигэр эргитэбит, кытаатан мээчик буолуор диэри төкүнүтэбит. Хайдах мээчиги (размердаах) онорорун төһө сиэли тыытан бэлэмнииргиттэн тутулуктаах

2. “Биилэхтэр”

Бэлэм хатыллыбыт синньигэс сиэл быаны ыйар тарбах төбөтүгэр үстэ эргитэн баран быһабыт. Быһыллыбыт сиэл быаны төгүрүктүү тутан бэйэ-бэйэлэригэр сыһыары сөп түбэхэр өннөөх сабынан тигэбит. Быа уһугун “көлөөскөбүт” быһыгар уган кыбытан көстүбэт гынабыт. “Көлөөскөлөрү” тигэргэ аналлаах быалары тус-туһунан кылгас гына хатан оноробут. Тарбаҕы эрчийэр биилэхтэри синньигэс гына хатыллыбыт быаттан күрүчүөгүнэн өрөн эмиэ оноруохха сөп.

3. “Футболистар”

Синньигэс гына хатыллыбыт сиэл утахтан күрүчүөгүнэн өрөн тарбахха кэтэргэ сөптөөх гына сиэл “этэрбэстэри” өрөбүт. Бу “этэрбэстэри” оҕо тарбахтарыгар уларыта сылдьан кэтэн сиэл мээчиктэри «тэбэн» боруотага киллэрэ оонньуур. Икки оҕо утарыта тураннар бэйэ-бэйэлэрин боруоталарыгар мээчиктэри «тэбэн» киллэрэ оонньоохтарын сөп. Иитээччи бэйэтэ айан араастаан оонньоутуон сөп.

4. “Ким урут Туйаарыма Куоҕа тийиэй?”

Икки мас суши палочкаларын ылабыт уонна палочкалары килиэйдинэн сото-сото сиэл быанан эрийэн бүрүйэбит. Бу сиэл быанан эриллит мастарбытыгар уһун гына хатыллыбыт сиэл быа (2м.50см) икки төбөлөрүн эрийэн хамсаабат гына тигэбит. Быа ортотугар куукуланы (Туйаарыма Куо)баайабыт.

5. “Кусчуттар”

Оонньуу кустарын онорууга остуолга салапаан тэлгэтэбит, хаһаайыстыбаннай мыыла, уу, сууйуллубут сиэл ылабыт. Салапаан урдугэр куһу онорорго сөптөөх сиэли тыытан бэлэмниибит онтон мыылалаах уунан инчэтэ-инчэтэ тыытыллыбыт сиэли салапаан үрдүгэр эрийэн биир кэлимсэ оноробут. Кэлимсэ буолбут сиэлбитинэн араастаан тутан кус быһытын таһаарабыт уонна сөптөөх сабынан тигэбит.

6. “Сиэл олбох”

Сиэл олбоҕу онорууга бастаан хайдах быһыылаах, размердаах онорорунан быһан икки танас матырыйаал бэлэмниибит. Онтон ол танас үрдүгэр сиэли тарбах төбөтүнэн тыытан төһө халыннаах онорорбутунан бэлэмниибит. Танас үрдүгэр тыытыллыбыт сиэли хаптатан иннэлээх сабынан хамсаабат гына тигэн

ининнэрэбит. Танаска тигиллибит сиэли умсары тутан массынанан саахыматты тигэбит. Сиигэ көстө сылдыбат гына таһаһынан сирийэбит уонна кытытын өннөөх лиэнтэнэн тигэн киэргэтэбит.

I. Имигэстик хамсатан тарбахпытын эрчийиэх

1. «Биһилэхтэр»

Сыала: тарбах былчынын илбийи көмөтүнэн сайыннары, чуолкайдык санарарга эрчийи.

Туттуллар матырыяаллар: сиэлтэн өрүллүбүт биһилэхтэр.

Оонньуу ис хобооно: оонньууну дьарык иннигэр хоһоону ааҕа-ааҕа ытыллар. Хас биирдии тарбахха сиэлтэн өрүллүбүт биһилэҕи эрийэн киллэрэн-таһааран тарбах былчынын, хоһоону ааҕа-ааҕа сүһүөбүн илбийэн эрчийэбит.

Тойон эрбэх-бу эһэм,

Ыйар тарбах- бу эбэм,

Ортоку тарбах-бу аҕам

Аата суоҕум- бу ийэм,

Ылгын чыккыам- бу бэйэм.

Бу барыта- мин дьиэ-кэргэним. (*тарбахтарын дьиэ кырыһатын курдук холбуу туталлар*).

Бэргэн этии: Мин дьиэ кэргэним- дуддам, хаххам, тирэгим, эрэллээх эркиним.

2. «Ким түргэний?»

Сыала: хатыллыбыт быаҕа сиэлтэн оноһуллубут көлөөскөлөрү кэтэрдэн табахтарын былчынын сайыннары, түргэн-тарҕан буолууга эрчийи.

Туттуллар матырыяаллар: хатыллыбыт икки араас өннөөх быалар, араас өннөөх көлөөскөлөр.

Оонньуу ис хоһооно: оонньууга икки оҕо кыттар. Иитээччи оҕолорго тэн ахсааннаах көлөөскөлөрү уонна биирдии хатыллыбыт быаны биэрэр. Анал хамаанда кэнниттэн оҕолор бэриллибит быаҕа көлөөскөлөрү кэтэрдэллэр, ким түргэнник бүтэрбит ол кыайыылаах буолар. Оонньуу саҕаланан иннинэ хоһоон ааҕаллар

Көлөөскөлөрү биир, биир

Өннөрүнэн дьүөрэлээн,

Ахсааннарын ааҕа, ааҕа

Сити быаҕа кэтэрдэх.

Ким түргэнник хамсанар,

Ол түргэнник бүтэриэ.

Чэ эрэ, саҕалыах

3. «Футболистар»

Сыала: тарбах былчыннарын сайыннары. Тулуурдаах, болҕомтолоох буолууга эрчийи.

Туттуллар матырыяаллар: сиэлтэн өрүллүбүт этэрбэстэр, кылтан оноһуллубут мээчик, икки боруота .

Оонньуу ис хоһооно: оонньууга 2-4 диэри оҕолор оонньоохтарын сөп.

* Түөрт оҕо остуолга утарыта туран, сиэлтэн өрүллүбүт этэрбэстэри тарбахтарыгар кэтэн, бэйэ-бэйэлэригэр мээчиги төкүнүтэ оонньоуллар, утары турар оҕоҕо сөпкө туһаайан төкүнүтэргэ (“тэбэргэ”) үөрэнэллэр.

* Икки оонньооччу оҕолор талыллаллар. Остуол икки уһугар боруоталар ууруллаллар. Остуол ортотугар мээчиги уурабыт. Икки оҕолор тарбахтарыгар (сөмүйэ, ортоку) этэрбэстэри кэтэллэр, бэйэ-бэйэлэригэр утары тураллар. Иитээччи хамаандатынан оонньоу саҕаланар, ким элбэх мээчиги боруотаҕа киллэрбит кыайыылаах буолар.

Оонньоуну ким бастаан саҕалыырын аабынныгы ааҕан быһаарсаллар.

Өс хоһооно: Тиэтэйи- алҕас атаһа.

4. “Сиэл оҕуруолары тиһии”

Сыала: сиэл «оҕуруолары» тистэрэн тарбах бытархай былчыннарын эрчийэн түргэнник туттууга үөрэтии.

Туттуллар матырыйааллар: сиэлтэн оноһуллубут манан, хара “оҕуруолар”, 70 см. уһуннаах сиэлтэн хатыллыбыт быалар.

Оонньоу ис хоһооно: Бу оонньоуну икки хамаанданан курэхтэһии курдук эбэтэр иккилии оҕонон да оонньоуохха сөп. Оонньоу барыан иннинэ тэйиччи икки остуол ууруллар онно тэн ахсааннаах сиэлтэн оноһуллубут “оҕуруолары” анал иһиттэргэ кутабыт уонна сиэл быаны уурабыт. Икки остуолга ууруллубут манан, хара “оҕуруолар” ахсааннара тэн буолуохтаах. Оҕолору икки хамаандаҕа араарабыт, оонньоу быраабылатын билиһиннэрэбит. Икки хамаандаттан биирдии оҕо остуолга сүүрэн тиийэн биирдии оҕуруону сиэл быаҕа угаат сүүрэн кэлэн иккис оҕону таарыйар, оҕуруону өгнөрүнэн көрөн (хара, манан...) тиһиэхтээхтэр. Ханнык хамаанда түргэнник тиһэн бүтэрэр да ол кыайыылаах тахсар.

Өс хоһооно: Тиэтэйбит сыарҕа, сыыр анныгар хаалар.

5. «Дорҕоон суола»

Сыала: диринник салгыны эҕирийэн баран, биир тэнник уһуннук таһаарарын сайыннарыы, уос былчыннын көбүтүү, уһун аһаҕас, бүтэй дорҕоону, сүһүөхтэри чинэтии. Тарбах бытархай былчыннын эрчийии.

Туттуллар матырыйааллар: тырыынка маска, 50 см ситии быа баайыллар

Оонньоу ис хоһооно:

1. оҕо ханас илиитигэр тырыынканы тутар, уна илиитигэр ситии быаны төрдүттэн тарбахтарынан тутар, ситии быа төбөтүттэн төрдүгэр дылы быа устун батыһыннар (бастаан эрбэх-сөмүйэ, эрбэх-ортоку тарбах, эрбэх-аата суох, эрбэх-ылгын чыгыһа). Салгыны муннутунан эҕирийэр, иһэ төкүнүйэр, мээчик курдук буолар, онтон салгыны биир тэнник уһуннук үрэн таһаарар. Илиитин уларытар.

2. оҕо ханас илиитигэр тырыынканы тутар, уна илиитигэр ситии быаны тутар. Салгыны эҕирийэн баран, тырыынкатыгар ситии быаны эрийэр. Ситии быата барыта эриллэн бүттэбинэ, эҕирийбит салгына бүтүөхтээх.

6. «Силлиэ»

Сыала: оџо салгыны диринник эџирийэн баран, айаџынан биир тэнник уһуннук таһаарарыгар эрчийии. Уос былчынын үлэтин эрчийии, кылгас, уһун аһаџас ,бүтэй дорџооннору хатылааһын.
Тутгуллар матырыйааллар: тырынка маска ,50 см. уһуннаах ситии быа баайыллар.

Оонһуу ис хоһооно:

Уһун кырыа кыһын кэнниттэн, сандал сааспыт барахсан сыдыаайан кэлбитэ учугэйиэн. Ол эрэн кырыа кыһын барыан баџарбат, кыһыһарар силлиэлээн улуйар: У-У-У (ситии быа төбөтүттэн төрдүгэр дылы быа устун батыһыннарабыт, салгыны эџирийэн баран биир тыһынын тэнник, уһуннук үрэн таһаарабыт). Тыал үрэр: С-С-С. Мастары хамсарар: Ш-Ш-Ш. Онтон тыал чуумпуран барбыт (бу курдук санабытын кыччатан хатылыбыт)

7. «Кумаар»

Сыала: оџо салгыны муннунан эџирийэн баран, айаџынан аргыйдык таһаарарыгар эрчийии.

Тутгуллар матырыйааллар: ситии сиэл быанан эриллит маска баайыллыбыт сиэллэр.

Оонһуу ис хоһооно:

(оџо «З» дорџоону сөпкө сангарар буоллаџына оонһонулар)

уос мичээрдиир, айах аһыллар, тыл төбөтө үөһээ тиис кэннигэр сыстар. «з-з-з-з» диэн уһуннук этиллэр. Кумаар хайдах сангарарый? (ситии быа төбөтүттэн төрдүгэр дылы быа устун батыһыннарабыт, салгыны эџирийэн баран биир тыһынын тэнник, уһуннук үрэн таһаарабыт)

- «Носуос» – “С-С-С”
- «Хомурдуостар көттүлэр». «Ж-Ж-Ж»
- «Шаригы үрэбит» «Ф-Ф-Ф», шар тэһиннэ- “ш-ш-ш”
- «Самотет көттө” “Ллл”

8. “Тимэхтэри тигэбит”

Сыала: оџо тарбахтарын былчыннарын, толкуйдуур дьөџурун сайыннары, аһсаанна эрчийии, тылларын саппааһын байыты.

Тутгуллар матырыйааллар: кытаанах хортуонтан кырыллыбыт 2-лии, 4-түү хайаџастаах араас дьүһүннээх ,быһыылаах тимэхтэр (13см. диаметрдаах), уһун ситии быа.

Оонһуу ис хоһооно: Оонһуу инһынэ иитээччи таабырын таайтарыан сөп. Таабырыны таайыттары кэннэ оџолорго тимэхтэри, ситии быалары түнэтэр. Оџолор остуолга олорон эрэн тимэх хас хайаџастааџын быһаараллар уонна ситии быаны уган “тигэ” үөрэнэллэр. Бастаан икки хайаџастаах тимэхтэн саџалаан үөрэнэбит, илиибитин эрчийэбит. Түөрт хайаџастаах тимэххэ квадрат быһыытын курдук, үс муннук курдук , кириэстии анһан “тигэргэ” үөрэнэбит. Өссө атын ньымалары оџолор бэйэлэрэ толкуйдуохтары сөп. Оонһууну иитээччи араастаан айан, ис хоһоонноон оонһотуон сөп.

Араас өгнөөх быһыылаах

Тимэхтэри таламмыт

Ситии бынанан киэргэтэн
Сөбүлээммит тигэбит.
Имигэстик хамсанарга
Тарбахпытын эрчийэбит.

II. Өбүгэбит үгэһин, сизрин-туомун билиэххэ

1. «Сахалыы иһиттэри киэргэт»

Сыала: сахалыы иһиттэри, оһуордары билиһиннэри, хатыллыбыт сиэл быаларынан сахалыы “иһиттэргэ” оһуордары онотторон тарбахтарын былчындын сайыннары, билиилэрин ханатыы.

Туттуллар матырыяаллар: фетртан оноһулубут сахалыы иһиттэр быһыылара (чороон, кытыйа, чабычах, мээрэй, ыаҕайа), хатыллыбыт сиэл быалар, саха иһиттэрин оһуордарын (“кэрдийс ойуу”, “быа ойуу”, “тиис ойуу”, “тынырах ойуу”) ойуулар.

Оонньоу ис хоһооно: оҕолорго саха иһиттэрин, оһуордарын билиһиннэри, иһити ханнык оһуорунан киэргэтэллэрин көрдөрүү кэнниттэн, оҕолор бэйэлэрэ талан ылбыт иһиттэрин хайабаастарыгар сиэл ситиинэн оһуордары онорон киэргэтэ оонньоулар. Оонньоу иннинэ иитээччи хоһоону ааҕан иһитиннэрэр, кэлин оҕолор бэйэлэрэ этэр буолаллар.

Өбүгэбит былбыр, былыр
Мындыр өйүнэн толкуйдаан
Мастан, туостан онорбут
Иһиттэрин көрдүбүт.
Ураннык чочуйбут
Тупсаҕай быһыытын,
Оһуорун, мандарын
Олуһун сөхтүбүт.

2. “Ат сүүрдүүтэ”

Сыала: хатыллыбыт сиэл ситиини эрийэн тарбах былчыннарын сайыннары, илии күүһүн эрчийи. Дьөһөгөй оҕотун туһунан билиилэрин ханатыы, ат сүүрдүүтэ өбүгэлэриттэн кэлбит саха төрүт үгэһэ буоларын билиһиннэри.

Туттуллар матырыяаллар: синньигэс маска эриллибит ситии быа, сиэлтэн, танастан тигиллибит аттар.

Оонньоу ис хоһооно:

“Чөрөгөркөөн кулгаахтаах,
Сиэдэрэйкээн сиэллээх,
Субулар уһун кутуруктаах,
Табыгырас туйахтаах,
Кылбаннатан сиэлэр,
Айаннатан сүүрэр
Дьөһөгөйбүт оҕотун
Чэйин эрэ, “сүүрдүөбүн”,
Ким ата түргэний?”-

Диэн оџолор эппиттэрин кэннэ маска баайыллыбыт ситии быаны эрийэн, ким ата түргэнник “сүүрэн” кэлэригэр күрэхтэһиннэрэ оонньоохун саџаланар. Ос хоһооно: Уол оџо дьоллоох, соноџос ат соргулаах.

3. “Кусчуттар”

Сыала: сизл мээчигинэн сыалы күөрэтэн уонна умса быраџыыга эрчийии. Кыраџы харахтаах, сымса буоларга иитии. Кустааһын сизэрин –туомун ,Байанайга сүгүрүйүүнү , саха төрүт дьарыга буоларын билиһиннэри.

Туттуллар матырыйааллар: сизлтэн оноһуллубут кус ооньнуурдар, сизл мээчиктэр,хаппыт хомус, дугда,ооньнуур саа,рюкзак.

Ооньнуу ис хоһооно: иитээччи Байанай туһунан билиһиннэрэр, булчуттар бултуур сирдэригэр тийэн баран оллоонно уот оттон Байанайтан көрдөһөн алгыс этэллэр.

Баай барыылаах тойон эһэм,

Тус бэйэн туһааннаах

Доџор гынан туһалаа:

Уурбуттаах буолларгын уларытыма,

Анаабыттаах буолларгын аралдытыма.

Мурун анныттан

Булта булан кулу,

Атах анныттан

Алта айан кулу!

* Кустарга анаан күөл быһыытын анал быанан тардан оноруу, «күөл» иһигэр сизлтэн оноһуллубут кустары олордуу. Икки оџо кусчут буолаллар, иитээччи хамаандатынан кустары сизл мээчиктэринэн быраџаллар. Ким элбэх куһу таппыт ол кыайыылаах буолар. Бу ооньнууну куска сытыы ыам ыйыгар көнүллэнэринэн оџолорго бултааһын сизэрин-туомун,Байанайга сүгүрүйүүнү көрдөрөр, билиһиннэрэр сыалтан оруоллаах ооньнуу быһыытынан ооньнотуохха сөп. Ооньнуу иннинэ сизэри-туому, Байанайы билиһиннэри ытыллар, иитээччи ооньнууга туттуллар сөптөөх атрибуттары бэлэмнээн онорор.(дугда, ууга олордорго хаппыт хомус, рюкзак, ооньнуур саа о.д.а.)

* Кустары ситии быаџа иилэн ыйаан баран, уөһээттэн күөрэтэн быраџан табыыга күрэхтэһэр ооньнууну тэрийии.

* Булчуттар

Икки оџо эрэһинэгэ баайылла сылдыар сизл мээчиктэри биэрэбит ,эрэһинэ биир уһуга мээчиккэ баайылла сылдыар биир уһугуттан оџо тарбаџар кэтэр.

Оџолорго сөптөөх остуолга куобах,эһэ ооньнуурдары уурабыт оџолор 1.5м.

тэйиччи тураллар.Анал хамаанда бэрилиннэџинэ оџолор эрэһинэџэ баайылла

сылдыар мээчиктэринэн кыыллары быраџаллар. Ким таппыкка очукуо

ааџыллар.Манньк ооньнууну атынньк эмиэ кыыллары,кустары ууран, араас

хайысхаттан бырахтара ооньнотуохха сөп.

4. Саха кыһын киэргэлэ ,симэџэ

Сыала: саха кыһын киэргэлин, симэбин, оһуордар араастарын билиһиннэри, тарбах былчынын сайыннары. Кэрэни кэрэхсииргэ уһуйуу.

Туттуллар матырыйааллар: хордуонтан эбэтэр туостан онһууллубут бастына, илин кэбиһэр чаастара барыта оһуордуурга сөптөөх хайаҕастардаах буолар, синньигэстик хатыллыбыт сап курдук араас өгнөөх сизл быалар, бастына уонна илин кэбиһэр ойуулар, схемалара, оһуордар ойуулар.

Оонньоу ис хоһооно: Оонньоу иннинэ эрдэ бастына, илин кэбиһэр туохтан, хайдах онһуулларын ханна кэтиллэрин, ханнык оһуордарынан киэргэтэллэрин билиһиннэри ытыттылар. Ол кэнниттэн кыргыттарга бастыганы, илин кэбиһэр чаастарын биэрэбит. Быһаары кэнниттэн оҕо бастыганы ханнык оһуорунан киэргэтиэххэ сөбүн бэйэтэ талар уонна синньигэс сизл быалары хайаҕастарга уган оһуордаан киэргэтэр.

Илин кэбиһэр тиһилиннэгинэ хайдах буолуохтаабын (ойуутун) оҕо туохтан сабалалаан оноруохтаабын схематын көрдөрөбүт. Ол кэнниттэн оҕо бэйэтэ схеманы көрөн сизл быанан тиһэн илин кэбиһэри онгорор.

Синньигэсчэй ситиинэн,

Кэрэ, нарын кыргыттар

Имигэсчэй илиилэринэн

Силбээн, холбоон киэргэтэн

Сиздэрэйдик анһаннар

Оһуордуулар астына.

Мааны бастын бастыганы,

Илин-кэлин кэбиһэри.

III. Олонхону билиэххэ, оонньоохха, таптыахха

1. “Уһун суһуоҕу өрүү”

Сыала: уһун суһуоҕу өрө үөрэни, тарбах былчыгнарнын сайыннары. Кыыс оҕону уһун суһуоҕун киэргэтэр диэн өйдөбүлү үөскэти. Олонхоҕо этиллэр уһун суһуохтаах кэрэ куолары билиһиннэри. Суһуоҕу араас ньыманан өрөргө үөрэти.

Туттуллар матырыйааллар: баттах ободуогар тигиллибит уһун хатыллыбыт хараҥа дьүһүннээх (“баттах”) сити быа.

Оонньоу ис хоһооно: олонхоҕо этиллэринэн,

Үс былас суһуохтаах Үчүгэй Үөкэйдээн,

Алта былас суһуохтаах Айталы Куо,

Сэттэ былас сизэрэй суһуохтаах Сыралыма Куо,

Тоҕус былас суһуохтаах Туйаарыма Куо курдук саха кыһын уһун суһуоҕа киэргэтэр. Кыргыттар, уһун суһуоҕу өрө үөрэниэбин,”-диэн оонньоу сабаланын иннинэ иитээччи этэр. Биир кыыска ободуокка тигиллибит “баттабы” кэтэрдэбит, атын кыыс баттабы өрөр.”Баттабы” араас ньыманан өрөргө үөрэтиэххэ сөп.

- Үс утахтан суһуотуу өрүү.
- Түөрт утахтан хаптаҕай гына өрүү.
- Түөрт утахтан төгүрүк гына өрүү.
- Түөрт утахтан суһуохтуу өрүү.

- Алта утахтан халтагай гына өрүү.

Мангын араастаан өрөргө үөрэтигэ сизэл “суһуоххут” сүүмэбэр түөртүү ситии быа буолуохтаах. Оччого эрэ бу араас өрүүлэри сатаан өрөгүт.

Өс хоһооно: Күн айы эбиллибэт билии көбүрүүр.

2. “Ким түргэнник Туйаарыма Куоҕа тийиэй?”

Сыала: тарбах былчыннарын сайыннарыы, илии күүһүн эрчийии, Туйаарыма Куо туһунан билиилэрин чинэтии, тылларын саппааһын байытыы.

Туттуллар матырыяаллар: маска эриллэн тигиллибит ситии быа, ортотугар “Туйаарыма Куо” кыра куукулата.

Оонньоу ис хоһооно:

Күн курдук күлүмүрдүүр,
Сардана курдук сандаарар,
Кыталык курдук кынталдьыйар,
Куба курдук долгулдьуйар,
Тоҕус былас суһуохтаах
Туналҕаннаах ньуурдаах
Туйаарыма Куоҕа

Ким урут тийиэй?- оонньоу иннинэ иитээччи олонхо олугун ааҕар, тылларын ис хоһоонун быһаарар. Ол кэнниттэн икки кыыс оҕо тахсан, утарыта туран иитээччи хамаандатынан хатыллыбыт ситии быаны эрийэн күрэхтэхэллэр. Ким урут түргэнник эрийэн “Туйаарыма Куоҕа” тийбит ол кыайыылаах буолар.

3. “Ким урут Үрүн Уоланга тийиэй?”

Сыала: тарбах былчыннарын сайыннарыы, илии күүһүн эрчийии, Үрүн Уолан туһунан билиилэрин чинэтии, тылларын саппааһын байытыы.

Туттуллар матырыяаллар: маска эриллэн тигиллибит ситии быа, ортотугар “Үрүн Уолан” кыра куукулата.

Оонньоу ис хоһооно:

Кыталык кыыл оҕотун курдук
Дьоройбут унуохтаах,
Тахсан эрэр кун сарданатын курдук
Сарданалаах бэйэлээх,
Үс үүт бүтэй үрдүнэн көстөр
Үрүмэччи маҕан аттаах
Үрүн Уолан бухатыырга

Ким урут тийиэй?- оонньоу иннинэ иитээччи олонхо олугун ааҕар, тылларын ис хоһоонун быһаарар. Ол кэнниттэн икки уол оҕо тахсан, утарыта туран иитээччи хамаандатынан хатыллыбыт ситии быаны эрийэн күрэхтэхэллэр. Ким урут түргэнник эрийэн “Үрүн Уоланга” тийбит ол кыайыылаах буолар.

4. Сонор “Ньюобалдьыйа Куо уонна Ордьой бухатыыр”

Сыала: оҕо толкуйдуур дьобурун, тарбахтарын былчынын сайыннарыы, тулуурдаах буоларга эрчийии.

Тутгуллар матырыяаллар: остуоруйа ис хоһоонунан оноһуллубут хонуу, сиэлтэн оноһуллубут кыра уонна улахан ньыкаалар. Кыра ньыкаа эргимтэтэ -2 см., улахан ньыкаа эргимтэтэ- 4 см.

Оонньоу ис хоһооно:

оонньоу саҕаланыан иннинэ иитээччи оҕолорго остуоруйа кэпсиир, ол кэнниттэн оонньоу быраабылатын быһаарар , хаамытын көрдөрөр.”Сонор” хонуутугар икки оҕо утарыта оонньоур.Бастакы киһи-куотааччы. Кини 6 кыра ньыкааны (бухатыыр уолаттар) ылар.Мантан биир ньыкаата хонуу таһыгар хаалар,кини хаамтарааччы буолар. Иккис оҕо- экирэтээччи, ол аата сонордьут (абааһы уола Ордьой бухатыыр).Кини икки улахан ньыкаалаах,онтон биирэ-хаамтарааччы, эмиэ хонуу таһыгар турар.Сонордьут куотан иһэр киһитин күйээн-хаайан, араас хайысханан экирэтэн таарыйыахтаах. Онтон куотааччы очукуолаах сурааһыннар диэки бара сатыахтаах.

Арай биирдэ былбыр-былыр Орто туруу бараан дойдуга, төгүрук алааска дьон-сэргэ тоҕуоруһан сэлэлээн , алаас мунунан сыспай сиэллээҕи, сыһы мунунан хороҕор муостааҕы көрөн-истэн, иитэн-аһатан олорбуттар.

Бары олус иллээх-эйэлээх эбиттэр. Олонхоһут олонхолоон долларулар, оҕо-аймах ыллаан эйээрэр, үлэни өрө туһут үлэһит дьонноох дойду эбит.

Ол олодохторуна Аллара Дойдуттан Абааһы Уола Ордьой бухатыыр бу төгүрук алаас саамай кэрэ кыһын Нуоҕалдьыйа Куону уоран бараары тийээн кэлбит. Кэрэ кыһы көмүскээн төгүрук алаас кус быһый, ат бөҕө , хоһуун уолаттара- биэс убайды-быраат бухатыырдар Абааһы Уолун Ордьой бухатыыры кытта охсуһууга туруммуттар.

Улахан ньыкаа- Абааһы Уола Ордьой бухатыыр буолар, кыра ньыкаалар-бухатыыр уолаттар буолаллар.

Өс хоһооно: Кус быһый, ат бөҕө.

5. Уот Уһутаакыттан куот

Сыала: олонхо дьоруойдарын салгыы билиһиннэри,оҕо тарбахтарын имигэстик хамсата үөрэнэригэр эрчийии.

Тутгуллар матырыяаллар: 70 см. уһуннаах 20см. кэтиттээх дсп мас.ДСП мас үс эркинэ намыһах күрүө курдук сабыылаах. Дсп саҕаланыытыгар икки мас турар,биирэ Аал Луук мас биирэ хаппыт мас.Аал Луук мас аттыгар Туйаарыма Куо куукулата ,хаппыт мас аттыгар Уот Уһутаакы куукулата.Куукулалар иккиэн анал маска туруоруллаллар,тардарга аналлаах сиэл быалаахтар,быа уһугар эрийэргэ сөптөөх сиэлинэн бүрүллүбүт мастаах.

Оонньоу ис хоһооно: Иитээччи оонньоутуон иннинэ ханнык дьоруойдар куукулалара буолалларын оҕолортон ыйытар,билиһиннэрэр .

Оонньоуга икки оҕо талыллар.Биир оҕо Туйаарыма Куо биирэ Уот Уһутаакы буолаллар. Оонньоу саҕаланыан иннинэ иитээччи маннык этэр.

Сүүһүн ортотугар сийкэй эт бэргэ харахтаах,

Соҕотох үүттээх сорҕо муруннаах,

Хара дьабаа аяхтаах

Аллараа дойду атамааньттан

Уот Уһутаакыттан

Тоҕус былас суһуохтаах

Туналбаннаах ньуурдаах

Туйаарыма Куо барахсан куота оѳус...диэн этии кэнниттэн быаны эрийэн Туйаарыма Куону куоттара сатыахтаах. Оттон Уот Уһутаакы буолбут оѳо быаны эрийэн кэнниттэн экирэтиннэрэр.

IV. Сүүрүөххэ-көтүөххэ, чэгиэн-чэбдик буолуохха

1. “Тэйиэккэлиир мээчик”

Сыала: сылбырбатык туттан муостаттан, истиэнэттэн тэйитэн хаба үөрэнэр, тарбахтарын былчыннарын, кыраѳы харахтаах буолары сайыннарар.

Туттуллар матырыйааллар: эрэһиинэѳэ баайыллыбыт сиэл мээчиктэр.

Оонньуу ис хоһооно: 1. Бизс оѳоѳо эрэһиинэѳэ баайыллыбыт сиэл мээчиктэри биэрэн баран, бастаан туран эрэн салгынна өрө быраѳан хабарга, онтон истиэнэттэн, муостаттан тэйитэн хаба үөрэнэргэ эрчийэбит.

2.Сыалы таба быраѳыы. Бэлэм онѳулулубут сыалы (саһыл, куобах, тиин) эрэһиинэѳэ баайыллыбыт сиэл мээчигинэн таба быраѳарга күрэхтэһэ оонньуу. “Саһылы” таптаһтарына 1 фишка, “куобахха”- 2, “тиингэ”- 3 фишка бэриллэр. Ким элбэх фишканы ылбыт кыайыылаах буолар.

Мэник –тэник

Оѳо саастыын

Тэйиэккэлиир мээчикпит

Ойдор ойон,

Тэйдэр тэйэн,

Туттарбакка төкүнүйэр

Ситтэрбэккэ бөкүнүйэр.

а) “Аптаах мээчик”

Сыала: сиэл мээчиктэринэн эти-сиини чэбдигирдэр илбийиилэри онотторуу.

Туттуллар матырыйааллар: сиэлинэн онѳулулубут, оѳо ахсаанынан сиэл мээчиктэр

Оонньуу ис хоһооно: күнүскү утуйуу кэнниттэн оѳолор эттэрин-сииннэрин уһугуннаран сиэл мээчигинэн илбийинэллэр.

-мээчиги хас биирдии тарбах устун төкүнүтэн хамсатабыт;

-мээчиктэри ытыс иыгэр(иннинэн-кэннинэн)төкүнүтэбит;

-уна чэчэгэйин, онтон ханас чэчэгэйин;

-түөспүтүгэр мээчиги (иннинэн-кэннинэн) төкүнүтэбит;

-атахпыт тинилэхтэрин сиэл мээчигинэн төкүнүтэн эрчийэбит;

Сиэл, сиэл мээчигинэн

Тарбахпытын эрчийэбит.

Сиэл , сиэл мээчигинэн

Ытыспытын ититэбит.

Сиэл, сиэл мээчигинэн

Тилэхпитин илбийэбит.

Сиэл, сиэл мээчикпит,

Сэниэтэ киллэрий.

Сиэл, сиэл мээчигинэн

Эрчиллэбит күн ахсын.

б) Сиэл мээчик ооньюулара

Сыала: сиэлтэн оноһуллубут мээчиктэринэн оонньотон оҕо сымсатык хабар,быраҕар, ыстанар дьобурдарын сайыннарыы.Бэйэ бэйэгэ болѳомтолоох,иллээх буолууга иитии.

Тутгуллар матырыйааллар: сиэлтэн оноһуллубут мээчиктэр, эрэһинэҕэ баайыллыбыт икки сиэл мээчик, кыһыл, халлаан күөҕэ былаахтар, икки уһун быа.

Ооньюу ис хоһооно:

Саала ортотугар оҕолор иккилии буолан бэйэ-бэйэлэригэр утары тураллар (1.5м.) ,биирдэригэр сиэл мээчиги биэрэбит. Хамаанда бэрилиннэҕинэ мээчиктээх оҕо утары турар оҕоҕо “мээчиги хап” –диэн баран быраҕаат да куотар,иккис оҕо мээчиги хабаат да түргэнник куоппут оҕону быраҕыахтаах. Мээчигинэн быраҕан таптаҕына очукуо бэриллэр онтон аны кини, “мээчиги хап”- диэн баран быраҕаат да кутуохтаах ,ким элбэхтик таппыт ол кыайыылаах буолар.

3. Ханнык хамаанда түргэний?

Оҕолору икки тэн хамаандаҕа араарабыт, хамаандаларга анал корзиналарга тэн ахсааннаах мээчиктэри биэрэбит, саала уһугар (тэйиччи) хамаандалар туһайыларынан кыһыл, халлаан күөх былаахтары уурабыт.Иитээччи икки хамаандаҕа тэн соруудаҕы биэрэр.Холобур:мээчиктэринэн төгүрүктэ онорун – диир. Икки хамаандаттан биирдии оҕо биирдии мээчиги илдьэн анал былаахтарын таһыгар ууран төгүрүгү оноруохтаахтар.Ханнык хамаанда түргэнник төгүрүгү онорбут ол кыайар.(оноруу хаачыстыбатын эмиэ көрөллөр) Маннык күрэхтэһини соруудаҕын уларыта сылдьан (үс муннук, квадрат, көнө муннук ...)оонньотуохха сеп.

- Икки тэн хамаандаҕа араарабыт. Бэйэ-бэйэлэриттэн илиилэрин уһунунан тэйиччи ,атахтарын санныларын кэтитин саҕа ууран тураллар. Бастакы оҕоҕо сиэл мээчик бэриллэр. Мээчиги бастаан атахтарын икки ардыларынан бэйэ-бэйэлэригэр бэрсиэхтээхтэр.Онтон саамай кэнники турар оҕо мээчиги алларанан ылаат да аны үөһээнэн биэрэр оҕолор биир да оҕону көтүппэккэ бэйэ-бэйэлэригэр үөһээнэн мээчиги ыытан иһэллэр ,ханнык хамаанда мээчигэ бастакы оҕоҕо урут кэлэр да ол хмаандага очукуо бэриллэр.
* Икки оҕо булчут буолаллар ,булчут буолбут оҕолорго эрэһинэҕэ баайыллыбыт сиэл мээчиктэри биэрэбит.Онтон атыттар бары «куобахтар» буолаллар.”Куобахтарга” уонна булчуттарга кыраныысса оноһуллар.Саала икки уһуга ойуур ,куобахтар «дьиэлэрэ»,саала икки кытытыгар булчуттар, куобахтары тоһуйаллар.”Куобахтар” дьиэлэриттэн аыы тахсаллар ,булчуттар кэтэһэн олороллор,булчуттары мүччү түһэн куотуохтаахтар.Булчукка табыллыбыт “куобах”олорор. Саамай кэнники хаалбыт икки оҕолор булчут буолаллар.

4. “Хатыылаах суол”

Сыала: оҕо атаҕын ниэрбэтин туочукаларын уһугуннарыы, илбийии, хаптаҕай уллунаҕы көннөрөргө эрчиллиилэр.

Тутгуллар матырыяаллар: уһун халын танас, онно тигиллибит сиэл уллунахтар.

Оонһуу ис хоһооно: күнүскү утуйуу кэннэ оҕолор атахтарын уһугуннаран, сиэл уллунахтарынан хаамтарыы.

Хамыыга эрчиллиилэр:

1. Кириэстии хаамыы
2. Тиэрэ үктээн хаамыы
3. Умсары үктээн хаамыы (эһэ курдук)
4. Илиилэрин өрө уунан баран, атахтарын төбөтүгэр хаамыы
5. Тилэхтэригэр хаамыы
6. Тобуктарын токутан баран үөмэн хаамыы
7. Атахтарын ис, тас өттүгэр үктээн хаамыы

Хамыахтарын иннинэ хоһоон аабыы

Хатыылаах суол устун

Үөрэ-көтө хаамабыт.

Атах сыгынньах сүүрэбит,

Тилэхпитин эрчийэбит.

5. «Эмтээх үтүлүк»

Сыала: Эти-сиини эрчийии, чэбдигирдэр илбийиилэри онотторуу, киһи этин чааһын сахалыы сөпкө этэллэригэр үөрэтии.

Тутгуллар матырыяаллар: ситииттэн баайыллыбыт хас биирдии оҕоҕо сиэл үтүлүк.

Оонһуу ис хоһооно: сарсыардаанны көрсүһүү кэмигэр, илиилэрин, атахтарын сиэл үтүлүгүнэн илбинии.

Илбинии кэмигэр сахалыы чабырҕах аабабыт

Илии

Бүлгүммүттэн саҕалаан

Тонголоҕум, харым унуоҕа

Бэгэччигим, илиим көхсө

Ытысчааннарым,

Тарбахчааннарым,

Ылгын чыгыһа, аата суох,

Ортоку, сөмүһэ, тойон эрбэх

Көрүн бу илиилэrim,

Уна дэнэр, ханас дэнэр.

Атах

Өттүкпүттэн саҕалаан

Буутум, тобугум, сотом унуоҕа,

Тилэҕим, тарбахчааннарым

Көрүн, бу атахтарым

Урут тэбэрим уна дэнэр,

Тирэхтээҕим ханаһым.

6. «Буурџа»

Сыала: Оџо салгыны муннунан эџирийэн, айаџынан таһаарарын ситиһии. Сөпкө тыынарын, куолаһын сайыннарыы, тарбах бытархай былчынҕын эрчийии.

Туттуллар матырыйааллар: ситии быаннан эриллибит тырыынка маһа, мас төбөтүгэр сылгы сиэлэ иилиллибит.

Оонньоу ис хоһооно:

1. Хас биирдии оџоџо сиэллээх тырыынка бэриллэр. Иитээччи оонньоу быраабылатын билиһиннэрэр: “Салгыны муннубутунан эџирийэбит, испит төкүнүйэр, мээчик курдук буолар, онтон салгыны айахпытынан уоспутун чорботон таһаарабыт, мээчикпит суох буолар”. Ол кэннэ оџолор иитээччи кэнниттэн хоһоону хатылаан баран «Буурџалыын» оонньоуулар.

Буурџаһыт хоптолор элээрэн,

Буурџалыын оонньоуулар тэлээрэн.

Мин күүстээх буурџабын

Ханна баџар көтөбүн (уҥа илиибитигэр сиэллээх тырыынка, хангас илиибит аллараа, салгыны муннубутунан эџирийэбит)

Хангас диэки иһириэм (төбөбүт көнө, салгыны эџирийэбит, төбөбүт хангас диэки, уоспутун чорботон салгыны таһаарабыт)

Уҥа диэки үрүөм (төбөбүт көнө, салгыны эџирийэбит, төбөбүт уҥа диэки, уоспутун чорботон салгыны таһаарабыт)

Үөһээ халлаанҥа даџаны (салгыны эџирийэбит, үөһээ көрөбүт, төбөбүтүн бытааннык аллараа түһэрэбит, сэнгийэбитинэн түөспүтүн таарыйабыт, салгыны холхутук уоспутун чорботон таһаарабыт)

Иһиирэ көтүөм

3. Ситииннэн эриллибит тырыынканы икки ытыспытын холбуу тутан эрийэбит. Ытыспытыттан өрө анһан таһааран, тарбахпыт төбөтүгэр тийэ.

Көмүс күһүн тыала,

Күүскэ сайа урдэ.

Саһархай сэбирдэх,

Сандаара тэлээрдэ.

Тулабын көрөбүн,

Туох да олус үөрэбин.

Үөрэбин-көтөбүн

Үөрбэккэ буолбаппын.

V. Толкуйдуохха- айыахха- оноруохха

1. “ Аптаах ситии быа ”

Сыала: оџолорго боробуойкаџа тиһиллибит ситии быанан араас оһуордары, предметтери, кыыллар быһыыларынын онотторон тарбахтарынын былчыннарын, ойуулаан -дьүһүннээн көрөн толкуйдуур дьөбүрдарынын сайыннарыы.

Тутгуллар матырыйааллар: сымнафас боробуойкафа тihиллибит 50см ситии быа.

Оонньуу ис хоһооно: Офолорго боробуойкафа тihиллибит ситии быа бэриллэр.

* иитээччи бастаан офолорго бу аптаах ситии быанан тугу бафарар оноруохха сөп диэн этэн араас быһыылары онорон көрдөрөр, онтон офолор бэйэлэрэ толкуйдаан ойуулаан-дьүһүннээн көрөн онобуктары онороллор.

* бу аптаах ситии быанан дорфоону үөрэтэргэ эмиэ туттуохха сөп. Дорфоон бэлиэтин буукубалары бу ситии быанан онотторуллар. Офо бэйэтэ тутан- хабан көрдөбүнэ түргэнник өйүгэр тутар. Бу аптаах ситии быанан ханнык бафарар дьарыктаны тиэмэтинэн көрөн онотторон туттуохха сөп. (холобур: ахсаанна сыыппаралары, геометрической быһыылары)

2. “Төгүрүктэри сааһылаа, айангың онор ”

Сыала: офо улаатан, кыччаан иһэр бэрээдэгинэн сааһылаан уурарыгар, онорон көрөн толкуйдууругар үөрэтии, тарбах былчыннарын сайыннарыы.

Тутгуллар матырыйааллар: сизл ситииттэн оноһуллубут араас размердаах төгүрүктэр, офолор оноһуктары ситэрэн киэргэтиигэ кыра кэмпиэт палочкалара,(чупа-чупс)араас өннөөх тимэхтэр, офуруолар, геом. бөгүүрэлэр.

Оонньуу ис хоһооно: офофо 10 устуука араас размердаах төгүрүктэр бэриллэллэр. Төгүрүктэри улаатан – кыччаан иһэр бэрээдэгинэн наардаан уураар,ахсаанын аафар, тэннээн көрөр, ону таһынан офо бэйэтэ толкуйдаан араас оонньуурдары, эттиктэри онорор.(сибэкки, массыына, хаар киһи, күн о.д.а)

Бу оонньуу офону биирдиилээн сайыннарыыга туттуллар.

Төгүрүктэн арааһы

Айан-тутан оноробут.

Сааһылыбыт, аафабыт

Салгыбакка айабыт.

а. «Кустук өннөөх көбүөр»

Сыала: офо көрөр,истэр, толкуйдуур,өйгө тутар дьофурун, санатын сайыннарыы. Хайысханы, өнгү, өйгө айыытын, тарбах бытархай былчынын эрчийии.

Тутгуллар матырыйааллар: 220*3*310мм кэтиттээх араамка, онно 1,5-2 см тэйиччи туора быһа 5 устуука ситии быаннан баайабыт. Кустук өннөөх кытаанах фетрдартан быһыллыбыт 22 см уһуннаах, 1 см кэтиттээх полоска фетрдар.

Оонньуу ис хоһооно: Иитээччи офолорго бастаан бэйэтэ оонньууну хайдах оонньоохтаахтарын быһаарар,көрдөрөр.Кустук өннөрө ханныктарын офолору кытта хатылыыллар. Араас өннөөх полоскалары өннөрүн офолортон ыйыта,ыйыта фетрдары ситии быа үрдүнэн, аннынан киллэрэн кустук өннөөх көбүөрү онорор.Онтон иитээччи соруудабынан офолор бэйэлэрэ онороллор.

- Кустук өннөөх көбүөрдэ онор

- “Хатылаа”- оџоџо бастаан араас өнү уган көрдөрөллөр, оџо өйдөөн көрүөхтээх, ол кэннэ сурааһыннары ылан баран –« мин курдук хатылаан онор” –дииллэр.
- Көрөр дьоџурун эрэ буолбакка, истэр дьоџурун эмиэ сайыннарабыт. Оџоџо араас өннөрү этэџит, оџо истэн баран көбүөргэ оноруохтаах.
- Хайысханы билиигэ, оџоџо тылынан соруудахта биэрин, күбүөр ортотугар от күөх өннөөх сурааһын, от күөх үрдүгэр кыһыл өнү, от күөх анныгар халлаан күөх...
- «Ханнык өн сүтгэ?» араас өнү уган баран ханнык өн сүппүтүн таайтарын.
- Оџо бэйэтэ өйгө айан араас фигуралары, сыыппаралары, буукубалары оноруон сөп.

4. “Хайысханы таба буллар”

Сыала: илии, харах хамсаныытын биир сүрүннээн, хайысханы таба булууга эрчийи, толкуйдуур дьоџурун сайыннары. Уна-ханас, үөһэ-аллара, ортоку хайысхалар диэн билиилэрин чингэтии.

Тутгуллар матырыйааллар: кыра сиэл мээчик, онно сөптөөх уна-ханас, үөһэ-аллара , ортоку хайаџастардаах 30*30см. кытаанах хордуон араама.

Оонньуу ис хоһооно: иитээччи соруудаһынан араамаџа баар аһаџас төгүрүктэргэ сиэл мээчиги хамсатан киллэрии. Иитээччи бастаан оџоџо араама хайысхаларын быһаарар,көрдөрөр , хоһоону этэр ,оџо хатылаан иһэр. Онтон дьэ оџоџо ханнык хайысхаџа мээчиги киллэрэрин этэр. Оџо бэйэтэ толкуйдаан мээчиги этиллибит хайысхаџа киллэриэхтээх. Сөпкө киллэрдэџинэ иитээччи очукуо биэрэн иьэр. Икки оџону күрэхтэһиннэрэ оонньотуохха сөп.

Уна илиим иннибэр,
 Ханас илиим кэннибэр,
 Иккиэннэрин холбуу тутан
 Оргууй үөһээ уунаммын.
 Хайысханы билиэџим
 Онтон олус үөрүөџүм.
 Аргый туора уунаммын
 Илиилэрбин түһэриэм
 Уна, ханас ханныгын
 Үөһээ, аллараа ханнатын
 Хайысханы билиэџим
 Онтон олус үөрүөџүм

5. «Тугу баџараргын айан онор”

Сыала: оџо ойуулаан көрөр дьоџурун сайыннарыы, тарбах бытархай былчынын эрчийи.Саџалаабыт үлэни тihэџэр тиэрдэн онорорго,тулуурдаах,дьулуурдаах буоларга иити.

Тутгуллар матырийааллар: синньигэс гына хатыллыбыт 60 см. уһуннаах, араас өннөөх сизл быалар. Элбэх дьөлөбөстөөх кытаанах, араас уһуннаах, кэтиттээх хордуоннар.

Оонньуу ис хоһооно: оонньууга 2-4 оҕо оонньуон сөп. Иитээччи оонньуон баҕалаах оҕолорго дьөлөбөстөөх хордуоннары уонна хатыллыбыт синньигэс быалары түнэтэр. Оҕолортон тугу оноруохтарын баҕаралларын ыйытар. Бастаан иитээччи оҕолорго тугу барытын оноруохтарын сөбүн туһунан кэпсиир, бэйэтэ толкуйдаабытын оҕолорго онорон көрдөрөр, оноугун кэпсиир. Онтон оҕолор бэйэлэрэ толкуйдаабыттарын онороллор уонна кэпсиллэр. Ким оноһугун тиһэбэр диэри онорбут биһирэнэр.

Өс хоһооно: Сатабаты үөрэт, билбэти өйдөт.

Ким саҕалыыр - ол бүтэриэхтээх.

6. «Оһуордар»

Сыала: оҕо икки илиитин тарбахтарын төбөтүнэн тэннэ бигээн оһуордар быһыыларын устун хамсатан толкуйдуур дьөбүрүн, уобарастаан көрүүтүн, тарбаҕын бытархай былчыннарын сайыннары.

Тутгуллар матырийааллар: 20 см уһуннаах, 8 см кэтиттээх биир фанера араама, ол иһигэр 8*8 см биэс паара араас оһуордар.

Оонньуу ис хоһооно: бу оонньууну оҕолору биирдиилээн дьарыкка туһанабыт. Учуонайдар этэллэринэн ханас полушария логиканы, уна уобарастаан көрүүнү сайыннарар дииллэр эбит. Оҕо икки илиитин тарбахтарынан, оһуор устун тэннэ хамсатан эрчийдэбинэ мэйиитин икки полушариятын тэннэ сайыннарар, ону таһынан тарбахтарын бытархай былчыннарын эрчийэн сурукка бэлэмниир.

Өс хоһооно: Киһи сатаабатаҕа диэн суох.

Сатабыллаах саһыл саҕалаах.

7. “Ахсаанын ааҕабыт”

Сыала: оҕо тарбахтарын былчыннарын, толкуйдуур дьөбүрүн сайыннары, ахсаанга эрчийии, тылларын саппааһын байыты.

Тутгуллар матырийааллар: 1-10 дылы сыыппаралар суруллубут 10 устуука А4 форматтаах карточкалар, элбэх кыра төгүрүк сизл мээчиктэр.

Оонньуу ис хоһооно: сыыппара ойууламмыт карточкаларыгар хас сыыппара аайы эрдэттэн бэлэмнэммит төгүрүк бэлиэлэр бааллар. Холобура, 5 сыыппара ойуутугар биэс төгүрүк бэлиэ баар, ол бэлиэ үрдүгэр сизл мээчиктэрбитин ууран иһэбит. Оҕо оонньуу кэмигэр хас сыыппараны талан ылбытын, хас сизл мээчигин ууруохтааҕын улаханлык чуолкайдык этиэхтээх. Оонньууну оонньотуох иннинэ хоһоону ааҕабыт, оҕолорго аахтарабыт.

Төгүрүкчэй мээчиктэри

Сөмүйэнэн таҕайан,

Ахсааннарын ааҕабыт,

Тэннии уура үөрэнэбит.

Толкуйдуурга, ааҕарга

Эрчийэбит өйбүтүн.

Тыллар быһаарыылара

Чороон- сахалар кымыһы кутан иһэр мааны иһиттэрэ.

Кытыһа- аһы (суораты,күөрчэҕи,үүтү,саламааты) куталлар.

Чабычач- талах иилээх, тутааҕа суох,киэн айахтаах туостан оноһуулар иһит.Кээмэйинэн кыра да, улахан да буолар.

Мээрэй- туостан тигиллибит аһы мээрэйдээн кутар иһит (1кг.)

Былас – киһи икки илиитин туора ууннаҕына, ангар илиитин уһугуттан нөнгүө илиитин уһугар диэри кээмэйэ.

Кынталдьыйар- төбөтүн күөрэччи тутар тутар, көбүс көнө.

Долгулдьуйар- устан эрэр курдук хаамар.

Туналҕаннаах ньуурдаах- олус ыраас сырдык сэбэрэлээх

Сарданга- туохтан эмэ сырдык тахсан тыкпыта, сырдык утаҕа.

Үрүмэччи манан- үрүн лыах курдук.

Баай Барыылаах- сахалар былыргы итэҕэллэринэн булду тосхойон биэрэр хара тыа иччитэ.

Сиэл- сылгы арҕаһын уһун сымнаҕас түүтэ.

Ситии- сиэлтэн хатыллыбыт синньигэс быа.

Аал- Луук мас- орто дойдуга үүнэр ытык мас. Аал- Луук маска сир дойду иччитэ Аан Алахчын Хотун олорор. Ол иһин Аал- Луук маһы харыстыылар.

Туһаныллыбыт литература

1. Павлова З.Е. Кыл-сиэл оноһуулар. Дьокуускай: Бичик, 2011.
2. Кулаковскай А.Е. Байанай алгыһа. Дьокуускай: Бичик,
3. Б.Ф.Неустроев –Мандар Уус Саха орнаменнара. Дьокуускай: Кинигэ изд-вота,1990.
4. Слепцов П.А.-Ойуунускай. Дьулуруйар Ньургун Боотур:Олонхо.- Дьокуускай: Кинигэ изд-вота, 1930.-84с.
5. Ксенофонтова К.Б. Бэргэн этиилэр. Дьокуускай: Бичик, 2015.
6. Попов Г.В. Саха өһүн хоһоонноро.Дьокуускай: Бичик, 2005.
7. Каратаев И.И. Оҕону чуолкайдык сангарарга үөрэтии уонна граматаҕа үөрэнэргэ бэлэмнээһин. Дьокуускай: Бичик, 1993.
8. Аммосова В.В. Оҕо санатын сайыннарыы: иитээччигэ, төрөппүккэ метод.пособие/ В.В.Аммосова. –Дьокуускай: Офсет, 2006.
9. Гоголева С.В. Дидактические игры. Хамсаныылаах оонньуулар, эрчилииилэр/ В.В. Аммосова.- Якутск: Кн.изд-во,1991.
- 10.Коновалова М.П.,Корниенко Л.В.Редактор: Попова Г.П./издательство: Учитель, 2020.